

KASIMALI BAYALİNOV'UN "ACAR" ADLI UZUN HİKÂYESİNDE HALK KÜLTÜRÜ

Reyhan KARKINLI*

Geliş Tarihi: Şubat, 2017

Kabul Tarihi: Mayıs, 2017

Öz

Çarlık Rusyası'nda Çin'e sürgün edilen Kasımalı Bayalınov, Kırgızların 1916 yılındaki millî isyanının bir sonucu olarak tarihe geçen Ürkün olayını ve arka planda yaşananları *Acar* adlı uzun hikâyesinde anlatır. Kırgızların hayatından gerçek kesitler sunan bu eser aynı zamanda Sovyet Devri Türk kültür hayatını da okuyucuya sunar.

Bu makalede, *Acar* uzun hikâyesinde halk kültürü unsurları tespit edilmiş, rejimin etkisi de göz önünde tutularak bazı açıklamalar ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kasımalı Bayalınov, *Acar*, halk kültürü, Kırgız.

FOLK CULTURE IN KASIMALI BAYALINOV'S LONG STORY "ACAR"

Abstract

Kasımalı Bayalınov who was exiled and sent to China during the Tsarist Russia narrates in his long story called *Acar* the 'Ürkün' incident and the things occurred in the background as a result of a national rebellion of Kyrgyz people in 1916. This work which touches upon the real experiences from the lives of Kyrgyz people presents the Turkish cultural life during the Soviets as well.

In this paper, the elements of folk culture in *Acar* have been identified and some explanations and evaluations have been made by taking into consideration the effect of the regime.

Keywords: Kasımalı Bayalınov, *Acar*, folk culture, Kyrgyz.

I. Giriş

Kasımalı Bayalınov, Sovyet Devri Kırgız Edebiyatına nesir türünün oluşumu ve gelişimi hususunda önemli katkıları olan öncü bir yazardır. Pek çok türde eser veren yazarın çok tanınan eseri *Acar* isimli uzun hikâyesidir.

Çağdaş Kırgız edebiyatında en başarılı sosyalist realist nesir örneği olarak Bayalınov'un *Acar* adlı uzun hikâyesi kabul edilir (Tulegabılov, 1962: 7). Kırgızca yazılan eser, ilk kez 1928'de yayımlanmıştır (Artıkbayev, 2013: 393).

* Arş. Gör.; Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, ÇTL Bölümü, reyhan.karkinli@atauni.edu.tr.

1916 yılında millî bir isyanın sebep olduğu Ürkün olarak bilinen sürgün olayını anlatan *Acar*'da; Kırgızların kendi vatanlarından Çin'e uzanan zorunlu bir göçü ve sonrasındaki yaşam mücadeleleri anlatılır. Eserde, Kırgızların, zorunlu göç yolculuğu sırasında ve sonrasında yaşananlar, özgürlük umuduyla geldikleri Çin'de karşılaştıkları sıkıntılar ele alınır; özellikle küçük yaşta kızların yaşlı zenginlere satılmaları (Artıkbayev, 2010: 35), onlara hizmetçi olarak bir ömür adaması gibi daha büyük bir trajedi on beş yaşındaki *Acar* karakteriyle sembolize edilir (Güner Dilek, 2015: 88). Bayalinov, *Acar* ile Ürkün olayında vatandan, toprağından ayrılmak zorunda kalanların hikâyelerini gerçek yaşamdan kesitlerle (Dıykanbayeva, 2014: 121) ele alır. Hikâyede geçen olay örgüsü kısaca şöyledir:

Hikâye, başkahraman *Acar*'ın, annesinin mezarını ziyaretiyle başlar. Yazar daha sonra trajik bir hayat süren *Acar*'ın kim olduğunu tanıtmak için geriye dönüş yaparak geçmişe gider. Mezarda hüüngür hüüngür ağlayan bu kızı tanıtmak için ilk iki bölüm eserin neredeyse yarısını kaplar. *Acar*, uzun bir zaman çocuğı olmayan *Batma* ile *Aytkulu*'nun biricik kızıdır. *Batma* birçok hocaya gider ve ancak üç yıl sonra çocuğı olur. *Aytkulu* bir süre sonra savaşa alınır ve cephede ölür. Anne ile kız Çin'e göç ederler, orada bir çadıra sığınır. *Acar*'ın annesi *Batma* şiddetli bir hastalığa yakalanır ve burada o da ölür. Annesini de kaybettikten sonra hem öksüz hem yetim kalan *Acar*, yabancıların eline düşer, eşya gibi elden ele satılır. Sonunda yabancı bir yerde yaşlı bir adamın üçüncü karısı olur. Bir eşten ziyade adeta bir cariye olarak yaşadığı bu ev, *Acar*'a zindan olur. Ağlamaktan başka bir şeye gücü yetmeyen *Acar*'ın çektiğı sıkıntılara, evlendiğı adamın eşlerinin de eziyetleri eklenince daha fazla dayanamayıp evden kaçar. Önce annesinin mezarına giden *Acar*, daha sonra ormanları aşırıp çöle ulaşır. Çöle inen kurtlara yem olmamak için verdiği mücadele *Acar*'ın ölümüyle sonuçlanır.

II. Hikâyede Halk Kültürü

Kırgızlar, en eski Türk boylarından biridir. Köklü bir geçmişe sahip Kırgızların kültürleri de bir o kadar köklü ve zengindir.

Sömürge yıllarında özellikle Sovyet Dönemi'nde uygulanan baskıcı politikalar neticesinde Kırgız halkının hayatı değiştirilmek istenir. Gelenekleri, görenekleri, örfleri, adetleri, inançları gibi Kırgızları hayatta tutan millî değerleri hiçe sayılır, esasen Kırgız kültürü ortadan kaldırılmaya çalışılır. Kırgızlar özellikle dil, edebiyat ve kültür hususunda pek çok zorlukla karşılaşır ancak hem sözlü hem yazılı kültürlerini birleştirici bir unsur olarak yaşatmaya özen gösterirler. Sovyet Dönemi'nin ilk yıllarında yazılan *Acar*, her ne kadar sosyalist realist bir eser olsa da halk kültürünü yansıtabilmiştir.

Halk kültürü özelliklerinin tespit edildiği bu çalışmada, *Acar* ismini taşıyan uzun hikâyenin Kırgızca nüshası (Bayalinov, 1983: 5-23) esas alınmış, örneklendirmelerde Türkiye Türkçesine aktarımına (Şahan, 2010: 17-30) başvurulmuştur. Eserde halk kültürü unsurları ele alınırken yapılan gruplandırmada Sedat Veyis Örnek'in tasnif çalışması (1995: 17-20) esas alınmıştır.

A. Yerleşim-Konut

Göçebe Hayat ve Çadır

Göçebe hayatın en önemli sayılabilecek eseri olan çadırlar, yerleşik hayata geçilene kadar tüm Türk boyları tarafından kullanılmıştır. Bu konutların kullanımı pek çok özelliğinden dolayı yaygınlaşmış, içinde bulunduğu toplumun yaşam tarzına göre şekillenmiştir. Türk boylarının bazılarında çadır kullanımı zamanla azalmış hatta unutulmuştur.

Kırgızlarda *boz üy* olarak adlandırılan çadır, Sovyet dönemine kadar Kırgızların sabit yaşam alanı olarak kullanılmış ve varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir (Alımbayeva, 2016: 7-8). Kırgızların *boz üy* yanında ağaçtan yapılmış ve üstü çamlarla kaplı konutları da kullandıkları bilinmektedir (Gömeç, 2014: 113). Boz üyün hafif, taşınabilir, rahat, doğa koşullarına uygun, kurulumunun kolay olması (Alımbayeva, 2016: 7) gibi özelliklere sahip olması göçebe hayatın vazgeçilmez bir unsuru olmasını sağlamıştır. Diğer sabit konutlara göre daha çok tercih edilmesi de bu özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde yerleşik bir hayata sahip Kırgızların sabit evlerinin yanında boz üy de kurdukları görülebilmektedir. Misafir ağırlandığında, düğün yapıldığında, ölü merasimlerinde ve buna benzer önemli gün ve merasimlerde boz üyler kurulmaktadır (Alımbayeva, 2016: 8). Bu da Kırgızların sadece göçebe hayatlarını kolaylaştırmak için boz üyleri hayatlarının merkezlerine oturtmadıklarını, boz üylerle hayatlarını bütünleştirdiklerini göstermektedir.

Türk göçebe hayatının vazgeçilmez bir unsuru sayılan çadırın en önemli özelliğinden birisi de keçeden yapılmış olmasıdır (Alımbayeva, 2016: 49). Hikâyede de birçok yerde çadırdan bahsedilir ve keçeden yapıldığı bilgisi de paylaşılır:

“Sabah erkenden, küçük keçe çadırın ortasına gelen...” (s. 18), “Obalar derildi, insanlar çadırları söküp denkle...” (s. 20), “...bu bayrak sayesinde çadırlarını bulabiliyorlardı.” (s. 20), “... çadırını ve eşyalarını...” (s. 20), “Obadakiler küçük keçeden yapılmış çadırlarını söküp...” (s. 21)

Eserde, birkaç çadırın bir araya gelerek oluşturduğu obalara da yer verilir:

“...obasının bayrağını gördü...” (s. 21), “... o gece obasını bulamadı...” (s. 21), “...obasını aradı...” (s. 20), “Obalarda bir hengame...” (s. 22), “...yaşadığı obada...” (s. 26), “Obadakiler...” (s. 21), “Sagin’ın obaları...”(s. 21), “...obadan ayrılanları...” (s. 21)

B. Doğum

1. Çocuksuzluk ve Gebe Kalma

Tüm Türk topluluklarında olduğu gibi Kırgızlarda da doğum, önemli bir olgudur. Çocuk, bir neslin devamlılığını sağlayan en önemli unsur olarak kabul edilir. Anne ve babanın toplumdaki saygınlığı da neredeyse çocuğunun varlığına bağlıdır. Böyle bir toplumda çocuksuzluk, maddi manevi büyük sıkıntılara yol açmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kadınlar çocuk sahibi olabilmek için birtakım adetlere uymaya, bu adetlerin gerektirdiği işlemleri yerine getirmeye zorlanılır. *Acar*’da da Batma’nın çocuksuzluğu ve kocasının çocuk sahibi olabilmek için her türlü çareye başvurduğu anlatılır. Aytkulu Batma’yı önce şamanlara, sonra hocalara götürür:

Acar’dan önce doğan çocuklarının hepsi daha bebekken ya da küçük yaşta ölmüştü. Batma birkaç kez de düşük yapmıştı. O zamanlar Aytkulu, doğan çocuklarını yaşamıyor diye çok çare aradı. Batma’yı şamanlara, hocalara gösterip elinde avcunda ne varsa onlara yedirdi; hatta sağa sola borçlandı. Batma’yı en son Kaşgar’dan gelen Aksakallı Hoca’ya gösterdi. (s. 18)

Batma’nın önce şamanlara sonra hocalara götürülmesini, Kırgızlarda İslamiyet’in kabulü ile ortaya çıkan bir sonuç olarak değerlendirmek mümkündür.

Çocuk sahibi olmak için yapılan uygulamalar tüm Türk topluluklarında olduğu gibi Kırgızlarda da geçmişten günümüze kadar devam etmiştir. Kırgızlar çocuğu olmayan kadınları imam ya da mollalara götürmüşler; Kur’an-ı Kerim’den ayetler okuyan hocaların muska yazıp okunmuş suyu kadına içirmek suretiyle tedavi etmeye çalışmışlardır (Polat, 2005: 66). Hikâyede ise Batma çocuk sahibi olamadığı için Aksakallı Hoca’ya götürülür ve Hoca da Batma’ya şu şekilde bir tedavi uygular:

“Aksakallı Hoca Batma’nın boynuna bir muska takıp, kâğıdına yazdığı ayeti, bir kâse suyun içine atarak o suyu Batma’ya içirdi ve onu birkaç gün, bu şekilde yatırdı. Gece yarısına kadar İsm-i A’zam duası okuyup, Batma’yı tedavi etmeye çalıştı.” (s. 18)

C. Ölüm

1. Başsağlığı ve Avutucu Sözler

Ölenin yakınlarına başsağlığı dileme (Akalin *vd.*, 2009: 1926) olarak tanımlanan taziye geleneğinin çok eskilere uzandığı ve İslamiyet'ten önce Türk boylarında var olduğu (Roux, 1999: 273-274) bilinmektedir. Günümüzde de devam eden bu uygulamadaki temel amaç, ölümün getirdiği derin acıyı hafifletmeye çalışmaktır. Ölenin yakınları, tanıdıkları acılı ailenin acısını paylaşmak için başsağlığı dilerler, avutucu sözler söylerler. Bu kalıplaşmış sözlerin Anadolu'da en yaygın olanı “*başınız sağ olsun*” şeklindedir (Örnek, 1995: 226). “*Köp ıylabagıla artı kayrılıu bolsun*” (Çok ağlamayın arkası hayırlı olsun); “*Kalgan ömürün sizge bersin*” (Kalan ömrünü sizlere versin), “*Kudaydın buyruğu uşul*” (Allah'ın emrinden şüphe etmeyin), “*Bergen de Alla, algan da Alla*” (Veren de Allah, alan da Allah) gibi avutucu sözler Kırgızlarda taziye gelenlerin en çok tercih ettikleri başsağlığı dileklerindenidir (Dıykanbayeva, 2016: 173).

Hikâyede Aytulu'nun ölüm haberinin ardından obanın ak saçlı anaları Batma'ya taziye geldiklerinde şu cümlelerle başsağlığı dilerler:

“Allah rahmet eylesin, halis niyetliymiş ki şehit oldu, mekânı cennet olsun. Böyle bir ölüme ağlanmaz, ağlama artık...” (s. 19)

Bu örnekte Batma'ya başsağlığı dileyenlerin obanın yaşlı kadınları olması tesadüfi bir durum değildir. Çünkü Kırgızlarda cenazenin bekletildiği çadırda üç gün boyunca devam eden taziye sürecinde, çadıra taziye için gelen erkeklere erkekler kadınlara kadınlar eşlik ederler (Dıykanbayeva, 2016: 172).

İslam dininde savaşta vatani ve milleti için görev yaparken ölenler şehit olarak tanımlanır (Parlatır, 2014: 1566). Henüz üç günlük askerken hayatını kaybeden Aytulu'nun (s.21) şehit olarak değerlendirilmesi de bu dini inanın etkisiyledir.

“Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine(verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler, ölürler.” (Tevbe 9/111) ayetinin işaret ettiği üzere şehitlerin, canlarının karşılığı olarak cennete kavuşacaklarına inanılır. “*Mekânı cennet olsun*” ifadesinin tercih edilme sebebi de bu anlayışın bir sonucudur. Şehitlik mertebesinde niyetin ne kadar önemli bir unsur olduğu (Kurt, 2012: 205-206) bilinen bir gerçektir. “*Halis niyetliymiş ki şehit oldu*” ifadesi de adeta bu anlayışın apaçık bir yansımasıdır.

2. Mezarlık ve Mezarlık Ziyaretleri

Eski Türk topluluklarında yakma, sergileme ve gömme gibi pek çok defin şekilleriyle karşılaşırız. En yaygın cenaze töreni ise cesedi gömme şeklindedir. İslam öncesi Türklerde ölü gömme adetlerinin çeşitliğinin, her Türk boyunun kendi dinî inanç ve geleneklerine göre şekillendiğini görürüz. Türkler ölen insanları sadece toprağa gömmemiş, onlar için mezarlıklar yapmışlardır. Mezarlıklar çok eski dönemlerden beri her zaman önemsenen mekânlardan biri olmuştur. Ata ruhlarına duyulan saygının bir ifadesi olarak mezarlıklar kutsal sayılmış ve mezar ziyaretleri oldukça önemsenmiştir (Roux, 1999: 188-189, 218, 227-237; Roux, 2011: 289). Kırgızlarda da ata ruhuna duyulan saygı, mezar ziyaretini önemli bir gelenek haline getirmiştir. Hikâyenin giriş kısmı Acar'ın annesinin mezarına gelişiyile başlamaktadır:

“Dar patikadan sık mezar taşlarının bulunduğu yere doğru üç kadın geliyordu... Bu kızın adı Acar'dı... Onunla birlikte mezarlığa gelen...” (s. 17)

Ata ruhlarına duyulan bu saygının bir başka yansıması da ata ruhlarının koruyucu vasfının olduğuna inanılmasıdır. Kırgızların ve onların büyük kahramanlarının sıkıntılı zamanlarında mezarlara giderek, ata ruhlarından yardım istedikleri (Diykanbayeva, 2016: 187) de bilinmektedir. Acar, çaresizlik içinde annesinin mezarına gelir. Adeta onunla dertleşip ondan yardım ister:

“Annee! Ne olur kalk! Merhamet et! Öpmelere kıyamadığın yavrunu, aslı nesli belli olmayan soysuzun birine veriyorlar, beni zorla evlendirmeye çalışıyorlar... Kurtar beni onlardan... Aç koynunu. Bana bir çare bul! Beni hiç tanımadığımız soysuzun birine sattı... Ölüme mahkûm etti. Senin mezarından başka varacak bir kapım, tutunacak bir dalım kalmadı...” (s. 17)

Mezarların fiziksel görüntüsü ölen kişinin maddi durumuna göre de değişiklik göstermektedir. Kırgızlarda mermer taşından yapılan mezarlar genellikle zengin kişilere aittir (Diykanbayeva, 2016: 187). Acar'ın annesinin mezarının“ ...bir fukaranın derme çatma kulübesine benzeyen ve diğer mezar taşlarından uzakta duran, küçük bir mezar...” (s. 17) şeklinde betimlenmesi de bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

D. Dinsel İçerikli İnançlar

1. Atalar Kültü

Bozkır dönemi Türk kültürünün en önemli motiflerinden olan atalar kültü, İslamiyet'in kabulü ile ortadan kalkmış gözükse de bazı uygulamalarda hala varlığını devam ettirdiğini söylemek mümkündür. Kırgızlara göre ata babalarının ruhları geride kalan insanları korumaktadır, başlarına gelen herhangi bir sıkıntının sebebi olarak ata babalarının onları

korunmaması gösterilir. Böylelikle ata babalarına dua eden Kırgızlar kötülüklerden korunacaklarına inanırlar (Dıykanbayeva, 2016: 60).

Ölünün ruhundan yardım istenmesi de atalar kültü ile açıklanabilir. Acar'ın annesinin mezarının başına gelerek, yaşadığı sıkıntıları anlatıp annesinden yardım beklemesi de atalar kültü ile ilişkilendirilebilir. Acar, ölen annesinden açıkça yardım beklemektedir:

Acar derdini dökmeye başladı: ...Arkanda bıraktığın biricik kızın, öksüz kuzun sana yalvarıyor. Anasız, garip kalmış yavrunun sesini duy, ne olur, merhamet et! Öpmelere kıyamadığın biricik yavrunu, aslı, nesli belli olmayan soysuzun birine veriyorlar, beni zorla evlendirilmeye çalışılıyor... Ben onunla nasıl evleneyim? Ondan nasıl kurtulayım... Söyle anne! Bana bir çare bul! (s. 17)

Türk kültüründe kutsal kabul edilen sayılardan biri olan kırk sayısına tarih boyunca pek çok anlam yüklenmiştir. Kırklar ifadesinde de böyle bir anlamlandırma söz konusudur. Anadolu erenleri için Kırklar denilmesi, tasavvufi manada bu sayıya “*bekleme süresi*” anlamının yüklenmesiyle ilişkilendirilir (Güvenç, 2009: 94). Kırklar, “Alevî-Bektaşî inancına göre, Tanrı'nın ruhları yarattığında yaratılan, her devir ve zamanda yeryüzünde bulduklarına inanılan kırk ermiş kişiyi ifade eder.” (Günşen, 2007: 339). Anadolu'da Kırklar olarak bilinen kırk çilten, göze görünmeden insanlar arasında yaşayan ve tabiatüstü güce sahip varlıklardır. Bakışların da koruyucu ruhlardır (Beydili, 2004: 313-314). Hikâyede Batma'yı tedavi eden Aksakallı Hoca da kırk çiltenle konuşmuştur:

“O sabah Aksakallı Hoca, kahvaltı yaparken, Batma'yla kocası Aytkulu'ya: Rüyamda... kırklarla konuşup birçok keramet gördüm...” (s. 18)

İnsanlık tarihinde hayranlık, şükran, gönül alma, adak ve kefaret gibi sebeplerle kurbanlar sunulduğu (Bekki, 1996: 22) bilinmektedir. Türklerin de sosyal yaşamında kurban çok önemli yere sahiptir. Türkler Tanrı'ya yalvarma, ata ruhlarını anma, çeşitli dileklerde bulunma, doğum, düğün, şölen, bayram, ölüm ve mezar ziyareti gibi pek çok durumda kurban sunmuştur. Tüm Türk boylarında olduğu gibi Kırgızlarda da kurban geleneği doğumdan ölüme kadarki süreçte önemli bir uygulama olarak karşımıza çıkar.

Genellikle kurban sunma geleneği hem kanlı hem de kansız olarak günümüze kadar devam etmiştir. Türk boylarında eski zamanlardan beri hayvanlar kurban edilmiş ve bu kanlı kurbanların en çok tercih edileni de at olmuştur (İnan, 1986: 100; Roux, 2011: 205-252). Dede Korkut hikâyelerinde, Kırgız ve Kazak destanlarında da kurban olarak atların sunulduğunu görürüz (İnan, 1986: 101). Oğuz Kağan destanında Oğuz Han'ın dönüşü şerefine düzenlenen toyda atlar kurban edilir (Togan, 1982: 47; Sakaoğlu ve Duymaz, 2003: 229, 235). Kırgızların

Manas destanında birçok yerde kurban sunma geleneği ile karşılaşırız. Manas'ın oğlu geldi diye Bakay sevinçten Tanrı için kurban keser. Yine aynı anlatıda mezarda atanın ruhu için bir boz kısrak kesilir (Yıldız, 1995: 838, 875). Mezarda kurban kesilmesi ise atalar kültü ile ilişkilidir. Kırgızlarda atalar ruhuna kurban kesilmesi, atalar ruhlarına gösterilen bir saygının ifadesidir. Kurban kesme, mezarları ziyaret etme gibi uygulamalarla onların rızaları alınmaya çalışılır (Dıykanbayeva, 2016: 56-57). Ata ruhlarına kurban inancının bir devamı sayabileceğimiz Allah için kurban kesme inancı hikâyede de yer alır. Batma ve Aytulu'nun çocuklarının olacağını söyleyen Aksakallı Hoca, yapılması gerekenleri şu şekilde anlatır:

“Aksakallı Hoca: Allah rızası için bir atı kurban edin, etinden fakir fukaraya ziyafet çekin, ancak o zaman dilekleriniz gerçekleşecek, bunu, bana, kırklar söyledi.” (s. 18)

Çocuk sahibi olabilmek için neler yapılması gerektiğini söyleyen hocanın telkinleri

1. “Aksakallı Hoca: Allah rızası için bir atı kurban edin...”

2. “...etinden fakir fukaraya ziyafet çekin, ancak o zaman dilekleriniz gerçekleşecek, bunu, bana, kırklar söyledi.” şeklinde sıralandığında Kırgız halk kültüründe yer alan iki önemli uygulama karşımıza çıkar:

Bunlardan ilki, çocuk sahibi olmak için yapılan uygulamalardan biri olan kurban sunma; diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgızlarda da sıkça karşılaşılan bir uygulamadır. Manas destanında çocuksuzluğun giderilmesi için kurban kesilmesinin gerekliliği (Musayev vd., 1995: 99) açıkça vurgulanır. *Acar*'da da bu inancın devam ettiği görülür. Aksakallı Hoca'nın çocuğu olmayan Batma'ya ilk cümlesi kurban kesilmesi yönündedir. Kurban olarak da bir atın kurban edilmesi istenir. İkincisi, kurban edilen at etinin ziyafette sunulması; bu türden ziyafetlerin daha çok adak amaçlı yapıldığı söylenebilir. Duaların kabul olması için atın kesilmesi ve halka ziyafet verilmesi çok eskilere dayanan bir gelenektir. Dede Korkut'ta, Manas'ta ve birçok halk anlatısında bu türden uygulamalara rastlamak mümkündür. Boğaç Han hikâyesinde Hanlar Hanı Bayındır Han bir ziyafet tertip eder. Çocuğu olmadığı için kara otağa oturtulan Dirse Han eşine çocukları olmadığı için sitemde bulunur. Bunun üzerine Dirse Han'ın karısı da kocasına “attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kes (...) tepe gibi et yığ göl gibi kımız sağdır, büyük ziyafet ver, dilek dile, olur ki bir ağzı dualının hayır duası ile Tanrı bize bir topaç gibi çocuk verir” (Ergin 2002: 24) der ve anlatının devamında da bu şartları yerine getiren Dirse Han'ın bir çocuğu olur. Herhangi bir duadan önce toy düzenleyip fakirleri doyurma geleneği Manas destanında “Bir tepe gibi et kıldı,/ Bir göl gibi çorba kıldı,/ Aç arığı doyurdu,/ Cakıp Bay'dan at aldı,/ Bakay'dan dua aldı” (Yıldız, 1995: 675) şeklinde karşımıza çıkar. Özbeklerin Çardari efsanesinde (Baydemir, 2011: 160) de açlık ve susuzluk içindeki

halkın kurtarılması için Maliki Ejder'in atını kestiği, etini insanlara dağıttığı ve bundan sonra insanların at eti yemeğe başladıkları anlatılır.

2. Bakşı Kültü

Şamanlar genel bir ifadeyle Tanrılar, ruhlar ve insanlar arasında iletişim kurabilen, gelecekte haber veren, insanların hastalıklarını iyileştirdiğine inanılan kimselerdir. Tanrılarla insanlar arasında aracılık yapan şamanlar, her türlü hastalığa çare bulmak, koruyucu ruhları bulmak, kısırlık ve zor doğumlara yardım etmek, fal bakıp gelecekte haber vermek gibi görevleri üstlenmişlerdir (Çoruhlu, 2006: 62-63).

Şamanlar, Kırgızlarda kullanılan şekliyle bakşılar, halk türkülerini, halk tabipliğini bilen, fal bakan, gelecekte haber veren, rüya yorumcusu, çocuklara ad koyan, düşünür, şair, öğretmen, gözü açık gibi ifadelerle betimlenebilen kimseler olmuşlardır. Kırgızlar, bakşı kavramına şamana ait özelliklerden ağırlıklı olarak tedavi etme özelliğini yüklemişlerdir. Günümüzde ise bakşılar hekimlik mesleğini yapan, çeşitli ruhsal güçlere sahip kadınlar olarak tarif edilir. Hem erkeklerin hem kadınların bakşı olabildikleri Kırgızlarda bakşı için böyle bir tanımlamanın da yer alması ayrıca kadın bakşılara bakşı-bübü (Çeribaş 2014: 76-77; Dıykanbayeva, 2016: 75-76, 88) denilmesi kadınların bakşı geleneğinde ağırlıklı bir rolü olduğunu da göstermektedir.

Sovyet döneminden sonra halk hekimi olarak hayatlarını sürdürmeye çalışan bakşılar (Dıykanbayeva, 2016: 88), her zaman önemsenmiş ve zor durumlarda kendisine müracaat edilen kişiler olmuşlardır.

Aytkulu, Batma'nın çocuk sahibi olması için onu öncelikle şamanlara götürür:

“O zamanlar Aytkulu, doğan çocuklarım yaşamıyor diye çok çare aradı. Batma'yı şamanlara, hocalara gösterip...” (s. 18)

Türk boylarında eski zamanlardan beri var olan Şamanî yaşam biçimi İslamiyet'e geçilmiş olmasına rağmen bazı uygulamalarda kendini göstermektedir. Kırgızlarda da durum aynıdır. Hem İslami motifler hem de eski Şamanist Türk kültürü harmanlanmış şekildedir. Molla ve bakşılardan varlığı ve uygulamaları da bunun açık bir göstergesidir. Kırgızlar, özellikle de kırsal kesimde yaşayanlar, modern tıp yanında bakşılara, mollalara başvururlar. Molla ve bakşının tedavi sürecindeki dua okuma kısmı ise birbirinden ayrılır. Mollalar, yani hocalar, bir kâse suya Kur'an-ı Kerim'den ayetler okuyup, hastaya içirirler; bakşılar ise ata ruhlarının adlarını söyleyip, ateş yaktırıp, kötü ruhları kovuyor gibi üfleyerek dualarını yaparlar (Dıykanbayeva, 2016: 89). Görülüyor ki iki uygulama arasındaki temel fark eski ve yeni dini anlayışla ilgili bir durumdur. Ateş yakılarak kötü ruhların kovulması inancı ise Türklerin

İslamiyet'ten önceki geleneksel dini anlayışının bir sonucudur. Türkler ateşin temizleyici ve tedavi edici özelliğinden (İnan, 1986: 68; Ögel, 1995: 497; Dilek, 2007: 34) Dıykanbayeva, 2016: 5) faydalanarak hastalığı ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır.

Hikâye metninde Aksakallı Hoca'nın Batma'nın tedavisi için ise yaptığı uygulama şu şekilde anlatılır:

O zamanlar Aytkulu, doğan çocuklarım yaşamıyor diye çok çare aradı. Batma'yı şamanlara, hocalara gösterip elinde avcunda ne varsa yedirdi; hatta sağa sola borçlandı. Batma'yı en son Kaşgar'dan gelen Aksakallı Hoca'ya gösterdi. Aksakallı Hoca, Batma'nın boynuna bir muska takıp, kâğıda yazdığı ayeti, bir kâse suyun içine atarak o suyu Batma'ya içirdi ve onu birkaç gün bu şekilde yatırdı. Gece yarısına kadar İsmi Azam duasını okuyup, Batma'yı tedavi etmeye çalıştı. (s. 18)

Bu tedavi şeklini doğrudan İslami kültürle ilişkilendirmek mümkündür. İslam dininde Kur'an-ı Kerim'in tedavi edici etkisine ayetlerle, hadisle ve birçok rivayetle işaret edilir. Kur'an-ı Kerim'in şifa olduğu, ayetlerde (İsra 17/82; Yunus 10/57; Fussilet 41/44) açıkça ifade edilir. "İlaçların en hayırlısı Kur'an'dır" (İbni Mâce, Tıb 28/3501) hadisi Kur'an-ı Kerim'in tedavi edici yönünü vurgulamaktadır. Bedensel hastalıklara şifa olduğu müfessir Muhammed Hamdi Yazır (1979: 3195) tarafından da belirtilir. Âlûsî'den nakledilen bir tedavi uygulaması da şu şekilde anlatılır: "Alusi, İslam âlimlerinden Supkî'nin vücudundaki birçok yaradan, el-Kuşeyri'nin de iyileşme ümidi olmayan bir hastalıktan Kuran'ın şifa ayetlerinin tespit edilerek okunması veya bir kaba yazıldıktan sonra suyla kabın yıkanıp suyunun kendilerine sürülmesi veya içirilmeleri sayesinde kurtulduklarını nakletmektedir." (Aydın, 2010: 64). Burada geçen tedavi şeklinin hikâyedeki uygulamayla birebir örtüştüğü görülmektedir.

Batma'nın tedavisi sırasında Kur'an-ı Kerim ayetlerinin okunup içirilmesi yanında İsm-i A'zam duasının uzun süre okunması da dikkat çekici bir hususiyettir. Bir hadise göre Peygamber Efendimiz İsm-i A'zam duası ile ilgili şöyle buyurur: "Bu duayı yapan Allah'tan İsm-i A'zam ile dilekte bulunmuş olur. Allah, İsm-i A'zam'ı anılarak kendisinden talepte bulunulduğunda talebi yerine getirir, İsm-i A'zam'la dua edildiğinde duayı kabul eder." (Topaloğlu, 2001: 75). Dede Korkut Destanında İsm-i A'zam'la dua edildiği ve bu duanın kabul edildiği (Ergin, 2002: 66) de bilinmektedir. Eserde Batma'yı iyileştirmeye çalışan Aksakal Hoca'nın da İsm-i A'zam duasını tercih ettiği görülür. Bu durum doğrudan İslam inancıyla ilişkilidir.

Halkın dinî ve millî değerlerinden uzak kalmasını isteyen Sovyet sistemi, bakışların, mollaların yerilmesini öngörür ve eserlere de bu durum yansıtılır. Uzun yıllar çocuk sahibi olamayan Batma; bakışlara, hocalara başvurur ancak olumlu bir sonuç alamaz. Üstelik maddi ve

manevi olarak sömürülür. Hiçbir tedaviye cevap vermeyen Batma, üç yıl sonra doğal olarak hamile kalır:

“Aksakal Hoca'nın dedikleri çıkmadı; ama aradan tam üç yıl geçtikten sonra, hocanın, şamanın dahli olmadan, Batma hamile kaldı, çok geçmeden de Acar doğdu.” (s. 18)

Böylelikle bakışlar, hocalar küçümsenir ve eleştirilir.

Sovyet döneminde yürütülen politikaların bir sonucu olarak küçümsenen, dışlanan bakışlar, halkın dinî değerlerini yok etmeyi planlayan bu sistemde halk hekimi olarak varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır.

3. Rüya

Rüyalar ve rüyaların yorumları insanlık tarihinde önemli bir yere sahiptir. Rüya, Türk boylarının ortak anlatılarında da ortak bir motif olarak karşımıza çıkar. İçerisinde rüya motifi olamayan bir masala, hikâyeye veya destana neredeyse rastlanmaz. Dede Korkut hikâyeleri (Ergin 2002: 40, 146), Oğuz Kağan destanı (Togan,1982: 17, Sakaoğlu ve Duymaz, 2003: 224), Manas destanı (Yıldız, 1995: 577, 579) gibi halk edebiyatı ürünlerinde yaygın olarak rastlanan bir motiftir. Rüyanın geçmişten ya da gelecekte haber vermesi rüyanın en temel işlevi sayılabilir. Manas destanında rüya yoluyla gelecekte haber veren kahramanlar karşımıza çıkmaktadır (İnan, 1986: 89; Yıldız, 1995: 456-57). Rüya yorumlarının toplumların günlük hayatlarını ciddi manada etkilediğini de bilmekteyiz. *Acar* hikâyesinde de böyle durum söz konusudur. Metinde rüya, Aksakallı Hoca tarafından görülmüş ve rüyayı kendisi yorumlamıştır:

“Rüyamda Batma'yı gezdiren kara benekli, gök yeleli bir kaplanla güreştim, kırklarla görüşüp birçok keramet gördüm, en az bir, en fazla iki ay gibi kısa bir zamanda, sapasağlam bir erkek çocuğunuz dünyaya gelecek,” dedi, rüyasını ballandıra ballandıra anlattı.” (s.18)

Rüyada geçen kaplan motifi de önemlidir. Kaplan, güç ve yiğitlik simgesidir. Hayvan mücadele sahnelerinde kaplanın galip gelmesi olumlu bir anlam taşır (Çoruhlu, 2006: 142). Kaplanın yeleli olması, doğacak çocuğun erkek olacağına bir işaret olarak da yorumlanabilir. Bununla beraber kaplan, kara benekli oluşuyla gücü; gök yeleli oluşuyla da saygınlığı bünyesinde toplayarak tam bir erkek çocuğun sıfatlarına bürünmüştür. Kırgızlarda, kaplan yüreği aşeren bir kadının doğuracağı çocuğun çok cesur olacağına (Dıykanbayeva, 2016: 89) diğer bir deyişle erkek çocuk doğuracağına inanılır.

III. Sonuç

Bu çalışmada, hikâyedeki halk kültürü özellikleri göçebe hayat ve çadır, çocuksuzluk ve gebe kalma, başsağlığı ve avutucu sözler, mezarlık ve mezar ziyaretleri, atalar kültürü, bakışı kültürü, rüya olmak üzere yedi başlık altında tespit edilmiştir.

Sovyet dönemine kadar göçebe bir hayat süren Kırgızlarda *boz üy* olarak adlandırılan çadır, günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Önemli gün ve merasimlerde sabit evlerin yanında boz üylerin kurulduğu bilinmektedir. Hikâyede keçeden yapılan çadırlardan bahsedilir. Ancak, metinde geçen çadır göçebe hayatın bir unsuru değil zorunlu bir göçün unsuru olarak yer almaktadır. Bu bakımdan çadırlar ve birkaç çadırın bir araya gelerek oluşturduğu obalar konargöçer bir hayatı temsil etmemektedir.

Kırgızlarda doğum, en önemli olgulardan biridir. Anne ve babanın saygınlığı bir çocuğun varlığıyla mümkündür. Bu yüzden çocuksuz kalma korkusuyla ebeveynler birtakım adetlere uymak ve adetlerin getirdiği işlemleri yerine getirmek zorunda kalırlar. Acar'da bu konu üzerinde durulmuş. Batma çocuk sahibi olabilmek için bakışlara, mollalara başvurmuştur. Muska yazılmış, okunmuş sular içirilmiş buna rağmen tedaviye cevap vermemiştir. Ancak üç yıl sonra doğal yollarla hamile kalmıştır. Bu durum halkın dinî ve millî değerlerinden uzak kalmasını isteyen Sovyet sisteminin uyguladığı bir politikanın sonucu olarak görülebilir. Bakışların ve mollaların bu şekilde küçümsenmesi ve eleştirilmesi bu sistemin öngördüğü bir durumdur.

Taziye geleneğinin çok eskilere uzandığı ve İslamiyet'ten önce de var olduğu bilinmektedir. Hikâyede Aytkulu'nun ölümünün ardından eşi Batma'ya başsağlığı dilemek için gelirler. Burada iki nokta dikkatimizi çekmektedir: 1. Kadınlara kadınların başsağlığı dilemesi. 2. Aytkulu'nun şehit olduğuna inanılması. Bu hususlar Kırgızların hem kültürel hem de dinî inancı yansıtmaktadır. Dinî unsurları ortadan kaldırmaya çalışılan sisteme rağmen şehitlik mertebesi göz ardı edilmemiştir.

Kırgızlarda ata ruhuna duyulan saygı, mezar ziyaretini önemli bir gelenek haline getirmiştir. Hikâyenin giriş kısmı Acar'ın annesinin mezarına gelişiyle başlar. Acar annesinin mezarının başında onunla dertleşip ondan yardım ister. Kırgızlarda ata ruhlarından yardım istenmesi sebebi ata ruhlarının koruyucu özelliklerinin olduğuna inanılması yani atalar kültürü ile ilişkilidir. İslamiyet öncesi ve sonrası kültür iç içe geçmiştir. Acar'ın annesinin mezarlığının tanıtımı de başka bir kültürel özelliği yansıtmaktadır. Mezarın fiziksel görüntüsü doğrudan ölen kişinin sosyal ve ekonomik koşulları hakkında bilgi vermektedir.

Türk kültür hayatının en önemli motiflerinden sayılan atalar kültü, İslamiyet'in kabulü ile ortadan kalkmış gözükse de bazı uygulamalarda varlığını devam ettirmektedir. Hikâyede geçen atalar kültü ile ilgili ilk uygulama yukarıda bahsedilen Acar'ın annesinin mezarının başında ondan yardım istemesi, kırklar inancı, atalar ruhuna kurban kesme, çocuk sahibi olabilmek için atın kurban edilmesi ve etinin fakir fukaraya dağıtılması vs. gibi birçok inanış ve bu inanışa bağlı uygulamalar dikkat çekmektedir.

Türk boylarında eski zamanlardan beri var olan Şamanî yaşam biçimi İslamiyet'e geçilmiş olmasına rağmen bazı uygulamalarda kendini göstermektedir. Kırgızlarda da durum aynıdır. Hem İslami motifler hem de eski Şamanist Türk kültürü harmanlanmış şekildedir. Molla ve bakışların varlığı ve uygulamaları da bunun açık bir göstergesidir.

Türk boylarında ortak motiflerden olan rüya motifi Kırgız kültüründe de önemi bir unsur olarak kabul edilmiştir. Aksakallı Hoca, rüyasını kendisi yorumlamış, Batma'ya yakında çocuk sahibi olacağını, boz yeleli kaplanla güreştiği için de erkek çocuk doğuracağını müjdelemiştir. Ancak, beklenenin aksi gerçekleşmiştir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında yazar, eserin hacmi ve yazıldığı dönem de göz önüne alındığında halk kültürü unsurlarını kullanma konusunda başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Hikâyeye genel olarak baktığımızda eski Türk kültürü ile İslam sonrası oluşan kültürün bütünleşerek devam ettiğini söyleyebiliriz. Yaşayış tarzı, inançlar, motifler Türk kültürünü ortaya çıkaran unsurlar olarak hikâyede yer almıştır. Ancak şunu da belirtmemiz gerekir. Sosyalist realist yani sistemin savunucusu bir yazar, her ne kadar halkın dinî ve millî değerlerini ortadan kaldırmayı isteyen bir rejimin isteği doğrultusunda eserlerini oluştursa da *Acar*'da olduğu gibi halk kültüründen tamamen bağımsız bir eserin yazılamayacağını gözler önüne sermiştir.

Kaynaklar

- AKALIN, H. Ş. vd. (2009). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ALIMBAYEVA, B. (2016). *Kırgız Elinin Boz Üyü (Tarihiy-Etnografyalık Oçerk)*. Bişkek: Uluu Toolor.
- ARTIKBAYEV, K. (2010). Kasımalı Bayalınov'un Edebî Şahsiyeti ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme. (çev. Hüseyin Şahan). *Kardeş Kalemler Aylık Avrasya Edebiyat Dergisi*, 48, 30-45
- ARTIKBAYEV, K. (2013). *XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi*. (çev. Mayramgül Dıykanbayeva). Ankara: Bengü Yayınları.
- AYDIN, H. (2010). Şifa Kaynağı Olarak Kur'an-ı Kerim (Kur'an'ın Şifa Olduğuna Dair Ayetler Üzerinde Bir Tefsir Denemesi). *EKEV Akademi Dergisi*, 42, 55-68.
- BAYALİNOV, K. (1983). *Acar (Kurman Cılga: Povestter, Öspüründer Üçün)*. Frunze: Mektep.

- BAYDEMİR, H. (2011). *Özbek Efsaneleri*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- BEKKİ, S. (1996). Türk Mitolojisi'ndeki Kurban. *Akademik Araştırmalar Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 16-27.
- BEYDİLLİ, C. (2005). *Türk Mitolojisi-Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt KitapYayın.
- ÇERİBAŞ, M. (2014). Şaman/Bakşı Tipolojisi Bağlamında Kırgızlarda Halk Hekimliği Geleneği ve Halk Hekimleri-I. *Religioussciences*, 2, 65-83.
- ÇORUHLU, Y. (2005). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- DIYKANBAYEVA, M. (2014). 1916 yılındaki Kırgız Millî Mücadelesi: Ürkün. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 3/3, 112-126.
- DIYKANBAYEVA, M. (2016). *Atalar Kültü*. Konya: Kömen Yayınları.
- DİLEK, İ. (2007). Sibiry Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler. *Bilig*, 43, 33-54.
- ERGİN, Muharrem. (2002). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GÖMEÇ, S. Y. (2014). *Kırgız Türkleri Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- GÜNER DİLEK, F. (2015). *Cengiz Dağcı ve Kasımalı Bayalınov'un İzinde Zorunlu Göçlerle Sürgün Edilmiş Hayatlar*, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 12 /2, 86-106.
- GÜNŞEN, A. (2007). Gizli Dil Açısından Alevilik-Bektaşilik Erkan ve Deyimlerine Bir Bakış. *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, 2/2, 328-350.
- GÜVENÇ, A. Ö. (2009). Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 41, 85-97.
- İBNİ MÂCE. (1983). *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*. (çev. Haydar Hatipoğlu), C. 9, İstanbul: Kahraman Yayınları.
- İNAN, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARAMAN, H. vd. (2007). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. C. III, IV, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KURT, H. (2012). İslam İncasına Göre Şehitlik. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 189-220
- MUSAYEV, S. M. vd. (1995). *Manas*. (ed. T. K. Koyçuyev). C. I, Bişkek: Kırgızistan Basması.
- ÖGEL, B. (2003). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖRNEK, S. V. (1995). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- PARLATIR, İ. (2014). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- POLAT, K. (2005). *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ROUX, J. P. (1999). *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*. (çev. Aykut Kazancıgil). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ROUX, J. P. (2011). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (çev. Aykut Kazancıgil). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- SAKAOĞLU, S. ve DUYSMAZ, A. (2003). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları (İncelemeler-Metinler)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- ŞAHAN, H. (2010). Acar, Kasımalı Bayalınov. *Kardeş Kalemler*, 48, 17-30.
- TOGAN, A. Z. V. (1982). *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznamesi, Terceme ve Tahlili)*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- TOPALOĞLU, B. (2001). İsm- i A'zam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 23, 75-76, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- TULEGABİLOV, M. (1962). *Kasımalı Bayalınov (Tuulgan Kününö100 Cıl)*. Frunze: Poligrafizdata Min. kul't. Kırg. SSR.
- YAZIR, M. H. (1979). *Hak Dini Kur'an Dili*. C. IV, İstanbul: Eser Neşriyat.
- YILDIZ, N. (1995). *Manas Destanı (W.Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.